

Vallösa kyrka

Lunds stift

Kulturhistorisk
karaktäristik och bedömning
ANNA LINDQVIST 2020-01-21

Vallösa kyrka

Ljunits församling, Vemmenhögs, Ljunits, Herrestads och Färs kontrakt, Lunds stift
Vallösa 6:16, Sjörup socken, Ystad kommun, Skåne län

Beskrivning och historik

Kyrkomiljön

Sockennamnet Sjörup är belagt sedan medeltiden och genom skriftliga källor framgår det att det funnits en medeltida huvudgård i byn 1320. Den medeltida kyrkan uppfördes strax väster om byn i mitten av 1100-talet. I mitten av 1800-talet påbörjades diskussioner om till- eller nybyggnad av den medeltida kyrkan för att erhålla mer plats för den ökade befolkningen. Ett förslag var att riva kyrkan och uppföra en ny större kyrka på samma plats. Kyrkogården var dock för trång och lösningen blev efter långa diskussioner att den nya kyrkan skulle uppföras några kilometer nordost om den gamla kyrkan. Den nya kyrkan byggdes invid folkskolan från 1847 i Södra Vallösa. Sjörups nya kyrka, eller Vallösa kyrka som blev det officiella namnet, invigdes i december 1882. Området runt kyrkan och skolan utvecklades och nya byggnader uppfördes, bl. a byggdes en lanthandel 1882 gränsande mot kyrkogården i nordväst. Malmö-Ystads järnväg, den s k Grevebanan, öppnade för trafik 1874 och en station förlades i Ryнге i socknens norra del, som utvecklades till ett mindre stationssamhälle.

Flygbild över Vallösa kyrkomiljö från öster. Foto: Pär-Martin Hedberg, 2014.

Socknen ingår naturgeografiskt i det område som tillhör Södra Skånes slättbygder. Vallösa kyrkomiljö ingår i ett område *Västra Nöbbelöv-Marsvinsholm-Bergsjöholm* som är utvärderat som Särskilt värdefull kulturmiljö i Kulturmiljöprogram för Skåne. Landskapet karaktäriseras av ett öppet svagt kuperat odlingslandskap, som är präglad av 1800-talets jordbruksreformer och storgodsdrift.

Kyrkobyggnaden

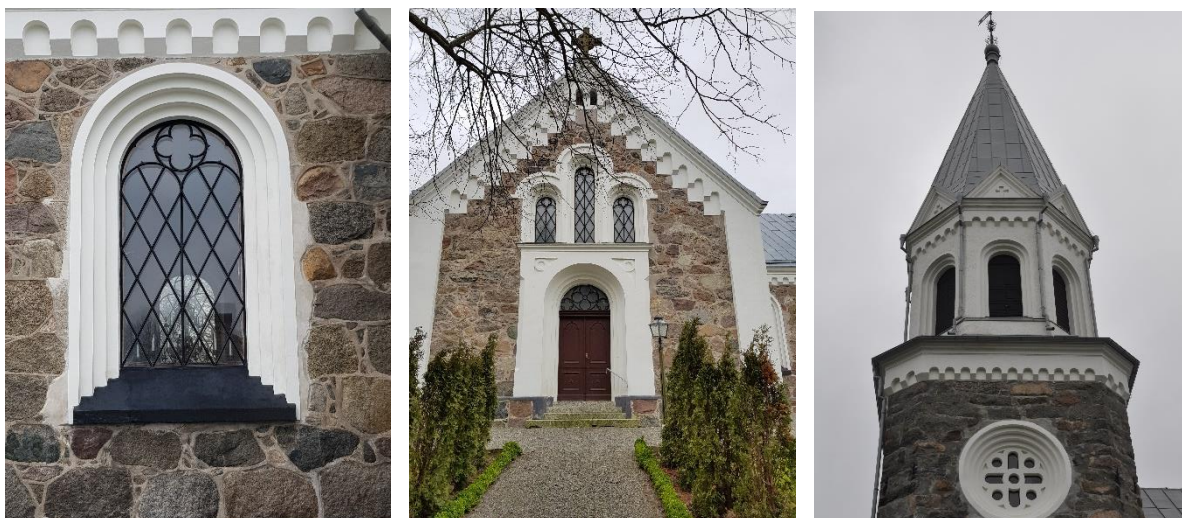
Vallösa kyrka, eller Sjørups nya kyrka, uppfördes 1882 efter ritningar utförda av byggmästare H F Möller i Ystad. H F Möller är troligen byggmästare Hans Fredrik Möller, f 1825 i Svendborg i Danmark. Han var 1880 bosatt i Ystad, men avled innan 1890. Möller har även ritat bl. a Östra Torps kyrka, som invigdes 1886, men brann 1909 och Björnbergskas huset i Ystad 1852. Även domkyrkoarkitekt Helgo Zettervall fick i uppdrag att ta fram ritningar, vilket dock blev för dyrt. Möllers andra ritningsförslag, daterat 1879, godkändes av Överintendentsämbetet 1880. Enligt uppgift i förteckningen över kyrkoarkitekter av Krister Malmström ska ritningarna ha bearbetats av arkitekt Johan Fredrik Åbom. Som byggmästare anlätades Nils Andersson i Malmö. Kyrkan uppfördes i en tidstypisk eklekticism, d v s stilblandning, som var väldigt populärt i slutet av 1800-talet. Den byggdes av natursten med gavelrösten och tornspira av tegel med långhus, korsarmar och kor med absid inrymmande sakristia samt torn i väster. Interiören försågs med öppna bänkar och den fasta inredningen och snickerierna målades i ekimitation. Kyrkan invigdes i december 1882. När den nya kyrkan stod färdig beslutades det att Sjørups gamla kyrka skulle användas för konfirmationsundervisning och som gravkapell. Alla inventarier auktionerades bort och kyrkan byggdes om för sitt nya ändamål. Runt sekelskiftet 1900 uppfördes en särskild sal för konfirmationsundervisning på prästgårdens ägor och kyrkan övergavs. Kyrkan förföll kraftigt

och såväl taken över vapenhus som torn rasade in. Från antikvariskt håll visades stort intresse för kyrkan och en restaurering genomfördes 1932–1935 samt på 1950-talet.

Mellan åren 1960–1962 genomgick Vallösa kyrka en genomgripande ombyggnad såväl interiört som exteriört efter ritningar av domkyrkoarkitekt Eiler Graebe. Exteriört utfördes framför allt renoverings- och ommålningsarbeten. Den ursprungliga ingången i öster till sakristian sattes igen och ersattes med ett fönster. De interiöra arbetena var mer omfattande. Nya mellanväggar med högt placerade fönster uppfördes mellan korsarmarna och kyrkorummet. I den södra korsarmen inreddes sakristia och sammanträdesrum och i väggen mot kyrkorummet monterades stora partier med glasblock. Den norra korsarmen byggdes om till bårum. Kyrkorummet försågs med ett nytt golv av kvadratiska tegelplattor och övriga utrymmen fick golv av grå kalkstensplattor. Skärmväggen mellan kor och absid revs, ett nytt altare murades och altarringen byggdes om. Predikstolen flyttades något, de ursprungliga färgerna togs fram och den försågs med en ny trappa. Flera bänkrader togs bort och kyrkans fönsteröppningar försågs med innanfönster. De ursprungliga kaminerna avlägsnades och kyrkorummet målades om i ljust grått.

Därefter har i stort endast vård- och underhållsarbeten utförts. En lite mer omfattande ommålning av interiören med plastbaserad färg utfördes 1981 och 2015 utfördes en större utvändigt renovering. Skadat trä i takstolskonstruktionen och i tornaket byttes mot friskt virke och taken belades med ny zinkplåt. Fasadernas putsade partier omputsades och fogarna lagades och dörrsnickerier, smides- och gjutjärnsdetaljer ommålades.

Exteriör

Vallösa kyrkan är orienterad i öst-västlig riktning med långhus med korsarmar i norr och söder, något smalare kor med absid samt torn i väster. Kyrkan är uppförd av kilad eller tuktad gråsten med murade partier av tegel i gavelrösten och listverk. Fasaderna består av gråsten av olika format med cementfogar skolade med mindre stenar. De omges av putsade partier, som är avfärgade i vitt, som bildar dekorativa listverk, rundbågefriser och dörr- och fönsteromfattningar i flera språng. Den kraftigt utskjutande sockeln har samma material som fasadlivet. Strävpelarna och andra utskjutande delar har på ovansidan målats svarta.

Fönsteromfattningarna är rundbågiga och försedda med svartmålade gjutjärnsbågar med dekorativ indelning med romber och cirklar. Absidens fönster tillkom vid ombyggnaden 1960–62 och är försett med tonat glas.

Kyrkans huvudingång är via tornet i väster, men ingångar finns även till sakristian på södra korsarmens södra sida samt till bårummet på norra korsarmens norra fasad. Västportalens omfattning flankeras av kolonner med korintiska kapitäl som bär upp ett tympanonfält med texten; BYGGD UNDER OSCAR IIS REGERING ÅR 1882. Porten består av en brunmålade pardörr med dekorativ spegelindelning och ett spröjsat överljusfönster av trä. De två övriga ingångarna har dörrar med samma utformning. Den södra porten försågs vid ombyggnaden 1960–62 med en yttre port, som tillverkades med de ursprungliga dörrarna som förebild. Korsarmarnas ingångar har överljusfönster med gjutjärnsbågar och däröver en trefönstergrupp. Till den norra korsarmens port går en granittrappa med fyra steg.

Taken täcks av sadeltak, vilka 2015 belades med skivtäckt zinkplåt. Absiden och tornets spira, som kröns av en vindflöjel med årtalet 1882, är täckta med samma material.

Interiör

Kyrkorummet består av långhus med kor och absid i öster. Kyrkans huvudingång är i väster via vapenhuset i tornets bottenvåning. Den södra korsarmen är sedan ombyggnaden 1960–62 inredd till sakristia och den norra till bårum.

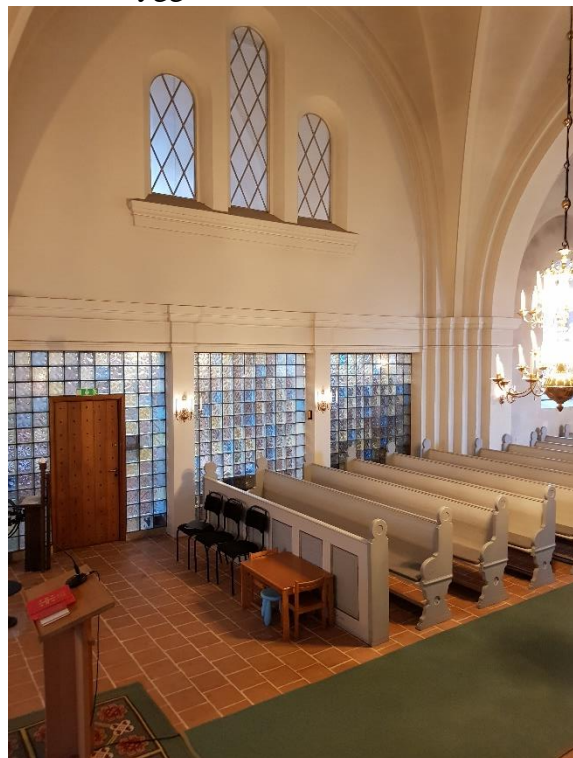
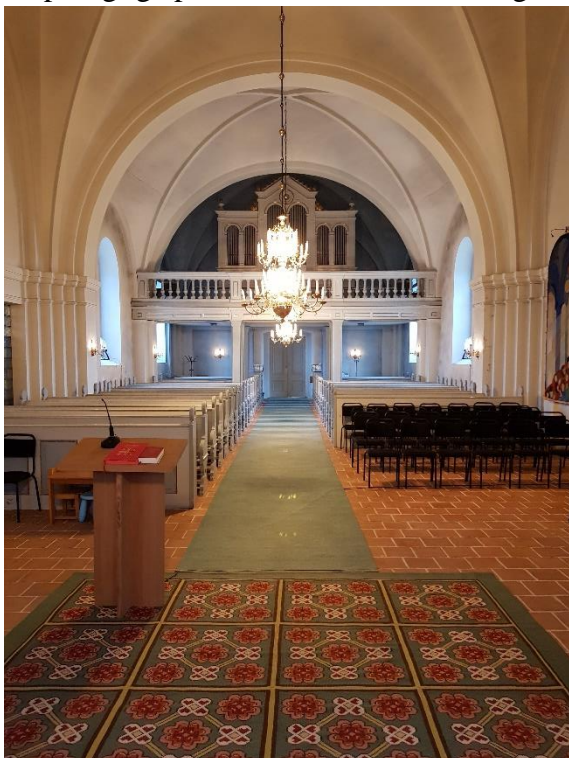
Vapenhuset, som är beläget i tornets bottenvåning, har ett golv av rektangulära kalkstensplattor från ombyggnaden 1960–62. Väggarna är slätputsade och vitmålade, liksom det plana taket. I väster finns kyrkans huvudingång med en brunmålade pardörr med spegelindelning från 1882 och i öster en liknande dörr, men målade i grått.

Vid vapenhusets norra vägg går en trätrappa, från 1882, med dekorativt svarvat räcke upp till orgelläktaren och tornets övre våningar.

Långhuset täcks av tre travéer med putsade och vitmålade kryssvalv. Långhusets golv är sedan 1960–62 belagt med kvadratiska, röda tegelplattor. Väggarna är putsade och vitmålade, den södra sekundära väggen, som tillkom vid ombyggnaden 1960–62 är försedd med kvadratiska glasblock samt en dörr, medan den norra är helt igenbyggd med undantag av en trefönstergrupp i den övre delen av väggen. De äldre fönsteröppningarna försågs 1960–62 med innanfönster, som består av en hel båge med klarglas. De äldre avrinningsanordningarna för kondensvatten finns bevarade. I långhusets västra del bärs orgelläktaren upp av gråmålade kvadratiska pelare med förgyllning. Läktarbarriären är rak och genombruten med svarvade balusterdockor i likhet med altarringen.

Korets och absidens golvnivå ligger två steg högre än långhusets golv och är lagt med rektangulära kalkstensplattor i likhet med vapenhusgolvet. För övrigt är ytskikten i samma utförande som långhuset.

Sakristian är sedan ombyggnaden 1960–62 belägen i den södra korsarmen, som då byggdes in med en mellanvägg av bl. a kvadratiska glasblock. I den nytillkomna väggens östra del finns en dörr med liggande ekpanel. Golvet är sedan 1960–62 försett med rektangulära kalkstensplattor och väggar och valv är slätputsade och vitmålade. I söder finns den ursprungliga pardörren bevarad och fungerar sedan ombyggnaden 1960–62 som innerdörr.

Den norra korsarmen, som inreddes till bårtrum 1960–62, har endast en ingång utifrån norra sidan. Korsarmen används numer mest som förråd. Golvet är lagt med rektangulära kalkstensplattor och väggar och valv är slätputsade och vitmålade. Fönsteröppningarna saknar innanfönster.

Tornets första våning nås från trappan i vapenhuset. Den upptas av orgelhuset samt en sekundärt inbyggd elcentral, där även trampmaskinen till klockorna finns bevarad. Från tornets första våning finns en dörr i öster till orgelläktaren, som upptar långhusets västra travé. Golvet är täckt av en röd plastmatta från 1960–62 och flera av de ursprungliga läktarbänkarna finns bevarade. Orgelfasaden är samtida med kyrkobyggnaden och gråmålad med förgyllningar samt med ett spelbord som är vänt mot kyrkorummet. Från tornets första våning finns även en brant trappa utmed norra väggen till tornets övre våningar och vinden.

Inredning och inventarier

Altaret är uppmurat av tegel 1960–62 med en skiva av kalksten efter ritningar av Eiler Graebe.

Altarringen, från kyrkans byggnadstid, är cirkelformad med genombrutet räcke med svarvade balusterdockor i samma utförande som läktarbarriären. Den omgjordes något 1960-62.

Dopfunten är tillverkad 1937 med en fot av mörkbetsad ek och cuppa och reliefer av brons. Den är tillverkad vid Ystads Metallindustri AB efter ritningar utförda av Carl Einar Borgström. Borgström (1913–1981) var född i Ystad och utbildade sig till skulptör och målare. Han har formgivit en rad objekt för Ystad Metall.

Predikstolen är tillverkad på 1630-talet och lär ha tillhört Borsjö kapell, som var beläget strax söder om Marsvinsholms slott. Kapellet revs sannolikt då slottet byggdes på 1640-talet och predikstolen flyttades då till Balkåkra kyrka. När Balkåkra kyrka övergavs 1867 i samband med att den nya kyrkan i Marsvinsholms invigdes flyttades predikstolen till Marsvinsholms slott. Därifrån lär den ha kommit till Ryнге gård och den dåvarande ägaren, friherre Arwid Kurck, donerade senare predikstolen till Vallösa kyrka i samband med invigningen 1882. Den målades då i ekådring och försågs med ny trappa. Konservator C O Svensson tog i samband med kyrkans renovering 1960–62 fram de ursprungliga färgerna och den försågs med en ny trappa efter ritningar av Eiler Graebe, medan räcket från 1882 bevarades. Korgen är femsidig och vitmålad, rikt skulpterad med förgyllda evangelistfigurer och fristående änglafigurer, växtornamentik och druvklasar. Enligt uppgift ska predikstolen var tillverkad av den s k Borsjömästaren, som ska ha signerat sina verk A S. Han har även varit verksam i Sövestads kyrka, S:t Maria kyrka i Ystad och tillverkade även bänkgavlar till Borsjö kapell, vilka numer finns på Lunds universitets historiska museum.

Bänkinredningen är från 1882, öppen och i två kvarter och bänkarna är sedan ombyggnaden 1960–62 placerade direkt på tegelgolvet. Bänkarnas ryggar består av liggande pärlspontpanel och gavlna är dekorativt utformade.

Orgeln är byggd 1906 av Eskil Lundén, Göteborg och ersatte då ett orgelharmonium, som hade varit placerad på orgelläktaren sedan invigningen 1882.

Kyrkan har två *klockor*. Storklockan är daterad 1598 och har inskriptioner på latin och har flyttats från Sjørups gamla kyrka. Lillklockan är gjuten 1948 hos M och E Ohlssons klockgjuteri, Ystad.

Tre *bildvävar* med temat ”Kommen I alla” är tillverkade 1976 i Ystad av konstnären Bitte Morhagen för de tre fönstren i absiden. De hänger nu på den norra väggen i långhuset.

Kyrkogård

Kyrkogården anlades samtidigt med kyrkan och utvidgades mot öster och söder 1934 efter ritningar utförda av arkitekt Nils A Blanck. Blanck (1882–1960) tillträdde tjänsten som länsarkitekt 1922. Han har utfört ett flertal kyrkorenoveringar och var bl. a ansvarig för den

stora renoveringen av Malmöhus slott 1931. Förslag till planteringar gjordes 1938 av länsträdgårdsmästaren. Huvudingången till kyrkogården och kyrkan är från landsvägen i väster genom svartmålade järngrindar, en ingång finns även från söder. Kyrkogården omges av en trädrad med hamlade lindar. Kyrkogården har grusade gångar och buxbomsomgärdade gravplatser. Den utvidgade delen indelas i kvarter som avskiljs genom häckar av avenbok. Intill kyrkans södra ingång finns gravplatsen för släkten Kurck som ägde Rynge gård.

Byggnader på kyrkogården

På den 1934 utvidgade södra delen av kyrkogården uppfördes samtidigt en ekonomibygnad, som även är ritad av länsarkitekt Nils A Blanck. Byggnaden uppfördes ursprungligen som förråds- och bårhus, och innehöll likbod, bod för likvagnen, bod för sprutan samt kolbod. Den ombyggdes 1979 för att inrymma personalutrymmen m.m. Den har putsade fasader, som åt öster upptas av fyra stora brunmålade portar. Det valmade taket är täckt av enkupigt rött lertegel.

Kulturhistorisk karaktärisering för Vallösa kyrkoanläggning

Kyrkan, kyrkogården och ekonomibygnaden utgör tillsammans med den omkringliggande bebyggelsen ett tydligt exempel på hur 1800-talskyrkans nya placering utvecklade ett nytt sockencentrum. Kyrkogården har bevarat mycket av sin allmänna karaktär från det sena 1800-talet, med trädkrans, grusade gångar och gravplatser med buxbomsomgärdning. Släkten Kurcks gravplats har ett mycket högst person- och kulturhistoriskt värde, dels genom sin placering intill södra entrén och dels genom släktens donationer till kyrkan, som t ex predikstolen. Den utvidgade delen mot söder har en för sin tid tidstypisk indelning med linjegravsområden. Ekonomibygnaden smälter väl in i miljön och är i stort sett intakt exteriört sedan uppförandet.

Kyrkans sedan byggnadstiden föga förändrade exteriör är en god representant för de nya kyrkobyggnader som uppfördes under 1800-talets senare del bl. a till följd av befolkningsökningen och nya liturgiska ideal. Kyrkan uppfördes med fasader av natursten och nygotiska stildrag och utgör ett gott exempel på tidens romantiska uppfattning av den medeltida arkitekturen. Kyrkan har ett lokalhistoriskt värde då den är uppförd efter ritningar av ystadbyggmästaren H F Möller. Kyrkans exteriör är i stort bevarad intakt sedan uppförandet med bl. a portar och originalfönster med gjutjärnsbågar.

Den väldigt speciella predikstolen från 1630-talet med sin rikt skulpterade utformning har en intressant bakgrund från Borsjö sedan länge rivna kapell och har en stark koppling till ägarna på Marsvinsholms slott. Storklockan utgör i sig ett viktigt dokument, men visar också på en lång historisk kontinuitet och samband med Sjörupps gamla kyrka. Även dopfunten och bildvävarna har ett konstnärligt och regionalt värde genom att tillverkningen utförts i Ystad. Orgeln från 1906 är bevarad intakt med orgelverk och spelbord och har ett stort musikhistoriskt värde. Värt att notera är även orgelläktarens bevarade bänkar, tornets originaldetaljer, som t ex trätrappan med dekorativt utformat räcke och den mekaniska trampmaskinen.

Att tänka på vid förvaltningen av kyrkoanläggningen

- Vallösa kyrka är en god representant för de stora sockenkyrkor som uppfördes på ny plats under 1800-talets andra hälft. Kyrkans exteriör är i stort intakt med bland annat

gjutjärnsfönster och originalportar sedan uppförandet och utgör ett välbevarat exempel på den kyrkobyggnadstyp som utvecklades under den för senare delen av 1800-talet typiska eklekticismen, d v s stilblandningen.

- Kyrkogården har bevarat mycket av sin 1800-talsutformning med trädkrans, grusade gångar och buxbomsomgärdade gravplatser och bidrar till den enhetliga miljön kring kyrkan.

T.v. Kyrkorummet före ombyggnaden 1960–62. Okänd fotograf och årtal. T.h. Predikstolen. Foto: Ragnar Blomqvist, 1939. Bilderna är hämtade från Riksantikvarieämbetets bild databas Kulturmiljöbild.

Skydd m.m.

Kyrkan och kyrkogården är skyddade enligt 4 kap. Kulturmiljölagen.

Vällösa kyrkomiljö ingår i ett område *Västra Nöbbelöv-Marsvinsholm-Bergsjöholm* som är utvärderat som Särskilt värdefull kulturmiljö i Kulturmiljöprogram för Skåne, framtaget av Länsstyrelsen.

Källor och litteratur

Andersson, Hans, Anglert, Mats, *By, huvudgård och kyrka*. Studier i Ystadsområdets medeltid. 1989.

Dahlberg, M (red.) *Skåne – landskapets kyrkor*. Sockenkyrkorna, kulturarv och bebyggelsehistoria, Riksantikvarieämbetet 2015.

Dahlberg, M. Franzén, K. (red) *Sockenkyrkorna*. Kulturarv och bebyggelsehistoria. Riksantikvarieämbetet 2008.

Isberg, Henning A. (red), *Ljunits och Herrestads skolor under 100 år*. Ljunits och Herrestads hembygdsförening, 1943.

Länsstyrelsen Skåne. Samhällsplanering & kulturmiljö. Kulturmiljöprogram. Särskilt värdefulla kulturmiljöer i Skåne.

Malmström, Krister. *Kyrkornas arkitekter*. Förteckning över kyrkoarkitekter verksamma inom Svenska kyrkan 1860–1930. Raä 1991.

Magnusson Staaf, Björn., Tykesson, Tyke L., *Arkitekterna som formade Malmö*. En modern stad växer fram 1878-1945. 1996.

Underhållsplan för Vällösa kyrka, Ponnert Arkitekter AB, 2010-02-18.

Lantmäteriet - Historiska kartor

Riksantikvarieämbetet – Fornsök, Kulturmiljöbild, Riksintressen för kulturmiljövården.

Övriga uppgifter

Inventeringsdatum: 2019-01-31

Fältinventering, foto och rapportsammanställning: Anna Lindqvist, byggnadsantikvarie.

Kulturhistorisk karakteristik och rekommendationer: Anna Lindqvist, efter samråd med Ljunits församling.

Färdigställd: Remissrapport 2019-02-18, rev 2020-01-07, färdigställd 2020-01-21.

Sammanfattning till BeBR

Stomme: Murverk – gråsten, tegel

Fasadmaterial: Puts- slätputs

Fasadkulör: Vit

Takform: Sadeltak, torntak

Taktäckningsmaterial: Zinkplåt – skivtäckt

Antal våningar: 1

Byggnadsdel: Kor med absid – öster, Korsarmar – söder och norr, Torn - väster